

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף א' לפיתוח פדגוגי

הנחיות לפיתוח תכניות לימודים להשכלה כללית בתחומי הדעת

אייר, תשע"ד
מאי, 2014

אייר, תשע"ד
מאי, 2014

הנחיות לפיתוח תכניות לימודים להשכלה כללית בתחומי הדעת

רקע

לפי מדיניות משרד החינוך כפי שפורטה בחוזר מנכ"ל תשע"ד/7(ב), אדר ב' התשע"ד – מרס 2014, החל משנה"ל תשע"ה תחול בחטיבה העליונה חובת למידת מקצועות להשכלה כללית – חובת למידה אשר אין עליה חובת היבחנות בבחינות חיצוניות ואשר תוערך בהערכה פנימית בלבד (ראה את עיקרי הדברים הרלוונטיים מתוך חוזר מנכ"ל כנספח 1 למסמך זה).

לימודי ההשכלה הכללית מיועדים להרחיב את אופקיו של הלומד ולעורר את סקרנותו ורצונו להעמיק ולהרחיב את ידיעותיו בנושא או בתחום דעת, במסגרת מערכת החינוך, במסגרות אחרות וכלומד עצמאי. לימודי ההשכלה הכללית עשויים להוות הזדמנות לעסוק בתכנים אשר אינם נמצאים בתכניות הלימודים המחייבות, כגון נושאים אקטואליים, חידושים בתחום הדעת והרחבת הדיון בסוגיות ערכיות. לחילופין, לימודי ההשכלה הכללית עשויים להוות מבוא המקנה רקע כללי ותשתיתי, או מצע ללמידת נושא או תחום דעת. יודגש כי לימודי ההשכלה הכללית אינם מיועדים ללימוד נושאים אזוטריים, או נושאים המצויים בשולי תחומי הדעת. לימודי ההשכלה הכללית יספקו ללומד חוויה של חשיפה, 'טעימה' או היכרות ראשונית עם נושא או תחום דעת ויקנו לו ידע ומיומנויות מעבר לאלו הנלמדים במסגרת תכניות הלימודים הקיימות.

כך למשל, אחת התכניות המתגבשות ללימודי ההשכלה הכללית הינה תכנית לימודים שכותרתה 'אמנויות בתפיסה רב-תחומית'. התכנית מיועדת ליצור היכרות בסיסית עם עולם האמנויות, על מגוון תחומים הנכללים בו (מוזיקה, מחול, אמנות חזותית, תיאטרון וקולנוע), לספק חשיפה למגוון עשיר של יצירות מייצגות מכל תחומי האמנויות וכן הכרה עם סוגות ואסכולות בולטות בתחומי האמנויות השונים. בתוך כך, התכנית תכלול לימוד תיאורטי של פרקים נבחרים במגוון תחומי הדעת וכן התנסות ופיתוח מיומנות בסיסית באחד מתחומי הדעת בלבד, על פי בחירת ביה"ס.

מסמך זה מיועד לצוותי תחומי הדעת ואנשי תכניות הלימודים במזכירות הפדגוגית, בבואם לפתח ולאשר תכניות לימודים בהשכלה כללית.

יישום לימודי ההשכלה הכללית בביה"ס

הצוות החינוכי בבית הספר יהיה רשאי לבחור שני קורסים ללימוד השכלה כללית מאשכול/ תחום דעת אחד או מאשכולות/ תחומי דעת שונים. לימודי ההשכלה הכללית עשויים להתבצע על-פי תכניות לימודים שונות, לפי בחירת ביה"ס:

- ✓ תכניות מפמ"ר להשכלה כללית בתחום דעת.
- ✓ יחידה ראשונה מתוך אחד המקצועות המורחבים, אשר תוכל להיחשב כמקצוע להשכלה כללית, אם התלמידים לא ימשיכו את לימודיהם במקצוע. אם יבחרו להמשיך את לימודיהם במקצוע, יצטרכו ללמוד יחידה אחרת להשכלה כללית.
- ✓ תכניות בית-ספריות מאושרות (שפותחו ע"י מורה או צוות מורים בביה"ס).

הנחיות לפיתוח תכניות לימודים להשכלה כללית בתחומי הדעת

בהתאם לאמור לעיל, נדרשת המזכירות הפדגוגית לפתח ולאשר תכניות לימודים להשכלה כללית בכל תחומי הדעת. להלן הנחיות עקרוניות לפיתוח תכניות אלה:

1. תכנית הלימודים תהווה בסיס לקורס ללימודי השכלה כללית ותוצע לבחירת בתיה"ס והמורים.
2. תכנית הלימודים תכוון ללימוד נושאים אשר אינם נכללים בתכנית הלימודים המחייבת את כלל התלמידים. לדוגמא: לימוד ספר/ פרקים מהתנ"ך שאינם נכלל בתכניות הלימודים המחייבות.
3. תכנית לימודים להשכלה כללית תהווה בסיס ללימודי מבוא לתחום דעת (לדוג': התכנית שפותחה אגף אמנויות) או לנושא מתוך תחום הדעת, או שתעסוק בנושאים אקטואליים (לדוג': גיאוגרפיה – סוגיות במרחב המזרח-תיכוני), בחידושים בתחום הדעת או בהרחבת הדיון בסוגיות ערכיות כגון: סוגיות אתיות במדע והלכה.
4. תכנית לימודים להשכלה כללית עשויה להיות חד-תחומית, או לחילופין רב-תחומית או בין-תחומית, המכוונת ללמידת נושא מזוויות שונות של מספר דיסציפלינות (לדוגמא: נושא "מגדר" בהיבט היסטורי, ספרותי, וממקורות היהדות).
5. כל תכנית תשוויד לאשכול מקצועות אחד בלבד מתוך רשימת האשכולות שלהלן, עפ"י הזיקה המרכזית של התכנית לתחום התוכן (טבלה המפרטת את תכולת האשכולות תפורסם באתר המזכירות הפדגוגית):

מדינת ישראל
משרד התינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף א' לפיתוח פדגוגי

- א. אשכול רוח
- ב. אשכול חברה
- ג. אשכול מדעים
- ד. אשכול מורשת
- ה. אשכול אמנויות
- ו. אשכול שפות

6. כל תכנית תהיה מותאמת להיקף שעות הוראה של 30 שעות (שעה שבועית שנתית, או שעתיים שבועיות סמסטריאליות; מומלץ להציע פריסה סמסטריאלית).

7. בכל תחום דעת מומלץ לפתח שתי תכניות לימודים להשכלה כללית. תכניות הלימודים בתחום דעת עשויות להיות משלימות או בלתי תלויות, עפ"י מדיניות תחום הדעת.

8. תהליך פיתוח ואישור תכנית לימודים להשכלה כללית יתבצע עפ"י השלבים הבאים:

א. מינוי צוות משימה אד-הוק ע"י המפמ"ר (מומלץ לשלב את ממונה פיתוח ת"ל בתחום הדעת כבר בשלב התכנון).

ב. פיתוח וכתבת תכנית הלימודים ע"י הצוות שהתמנה.

ג. מסירת התכנית להערות ממונה פיתוח ת"ל מטעם האגף.

ד. העברה לבחינה ואישור ע"י ועדת המקצוע.

ה. העברה לבחינה ואישור ע"י מנהל האגף.

9. מומלץ כי תכנית הלימודים תפותח בהתאם למבנה התכנית עפ"י מתווה פיתוח ת"ל – המודל המצומצם (להרחבה, ראה נספח 2 למסמך זה), או על פי מתווה לתכנית בין-תחומית ללמידה משמעותית (ראה נספח 3 למסמך זה).

להלן מרכיבי התכנית:

ז. מבוא/רציונל:

- מטרות כלליות ומטרות אופרטיביות.
- העקרונות הפדגוגיים של התכנית.
- ח. מפרט התכנים והנושאים:
- מטרות כלליות להוראת הנושאים.
- מפרט התכנים והקצאת השעות.

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף א' לפיתוח פדגוגי

10. מומלץ לצרף לתכנית הלימודים סל מערכי שיעור אינטראקטיביים/ דגמי הוראה לבחירה, וכן מומלץ לפנות למורים שיפתחו הצעות נוספות, אותן יעבירו לצוות הפיקוח. ההצעות הנבחרות יועלו לאתר תחום הדעת.

נספח 1

מידע רלוונטי מתוך חוזר מנכ"ל תשע"ד/7(ב), אדר ב' התשע"ד – מרס 2014

- מתוך סעיף 1.2.3: "ההשכלה הכללית מתחומי החברה והרוח, התרבות והמורשת, המדעים והטכנולוגיה, השפות והאמנויות – תחומים החוצים את כל התרבויות והחושפים את המשתתפים לעולם רחב של רגשות ויצירה – תהיה חלק חשוב בחינוך התלמיד. בתי הספר יפתחו דרכי הוראה והערכה המכוונות למגוון כישורים ונטיות, ויחשפו את תלמידיהם למקצועות להשכלה כללית מתחומי דעת מגוונים..."
- מתוך סעיף 3.2.3 א': "...תעודת הבגרות הבסיסית תכלול הערכות בתחומים האלה: ... (מדעים, חנ"ג ו-) ההשכלה כללית – חובות למידה נוספות שאין עליהן חובת היבחנות בבחינות חיצוניות והמוערכות בהערכה פנימית בלבד.
- מתוך סעיף 3.2.3 ג': כדי שבוגר יהיה זכאי לתעודת בגרות יהיה עליו לענות על כל הדרישות המצטברות האלה: .. לעמוד בדרישות הסף להשכלה כללית.
- מתוך סעיף 3.2.6: בנוסף לתנאי ההיבחנות החיצוניות, לצורך הזכאות לתעודת הבגרות קיימת חובת למידה והערכה במסגרת בית הספר לפי הפירוט הזה: (ב) יש ללמוד שני מקצועות להשכלה כללית בנוסף לחובת הלמידה מאשכול המדעים מתוך אשכול החברה והרוח, אשכול המורשת והתרבות, אשכול האמנויות, אשכול המדעים והטכנולוגיה או אשכול השפות. שני המקצועות יוכלו להיות מאותו אשכול או מאשכולות שונים. היקף הלימודים בכל אחד מהם לא יפחת מ-30 שעות לימוד שנתיות סך הכול, והם יצוינו בתעודה כ"השכלה כללית מאשכול (שם האשכול). בתי ספר שיבחרו ללמד יחידה ראשונה מתוך המקצועות המורחבים בכיתה י' – תוכל יחידה זו להיחשב כמקצוע להשכלה כללית, אם התלמידים לא ימשיכו את לימודיהם במקצוע."

נספח 2

מבנה המודל המצומצם לכתובת תכנית לימודים

(מתוך: מסמך מודלים לכתובת תכניות לימודים, פורום ממוני ת"ל, אגף א' לפיתוח פדגוגי)

מרכיבי התוכנית	תיאור
א. מבוא/רציונל	<ul style="list-style-type: none"> שיקולים ונימוקים לכתובת תכנית חדשה תוך התייחסות לדמות הבוגר הרצויה, ליעדי המשרד העדכניים ולרכיבים מרכזיים של הלמידה המשמעותית הגדרת יעדי התכנית, חובה ובחירה, הרחבה והעמקה מאפיינים של האוכלוסייה/מגזר ושכבות הגיל להן מיועדת תכנית זו הגדרת מבנה התכנית ומרכיביה- רצוי לארגן את התכנים במבנים שונים על פי מטרות הלמידה; אשכולות נושאים; זיקות ויחסי גומלין; יסודות מארגנים המאפשרים חיזוק והעמקה של תחום מסוים במיומנויות יסוד, בתהליכים, בערכים ועוד.
1. מטרות- על	מטרות-העל נגזרות מהרציונל ומציננות את היעדים בתחום הדעת, בזיקה לדמות הבוגר הרצוי וליעדי המשרד. עד 5 מטרות.
2. העקרונות הפדגוגיים של התכנית	<p>יוצגו הנחות היסוד הפדגוגיות והעקרונות המרכזיים שעל פיהם תכתב התכנית בהתאם לעקרונות פדגוגיים של תחום הדעת כגון: ספירליות; ליניאריות; מודולריות; רצף (כרונולוגי/נושאי) לינארי וכן בהתאם ליעדים שהמשרד מוביל:</p> <ul style="list-style-type: none"> היבטים של פדגוגיה מתקשבת מותאמות למיומנויות של העידן הנוכחי. רלבנטיות- לזמן ללומד עיסוק בסוגיות אקטואליות ובדילמות בעלות ערך לחברה ולפרט. התאמה למגזרים שונים / לקהלי יעד ולאוכלוסיות לומדים שונות. בחירה- מתן אפשרות למורה וללומד לגבי בחירת נושאי הלמוד ודרכי ההוראה למידה והערכה, תוך התייחסות לעקרונות התכנית כגון למידה בדרך חקר, למידה מבוססת חשיבה, למידה שיתופית ועוד. עקרונות להערכה- תהליך ההערכה יהיה מעצב, דינמי, גמיש ומתמשך, משתף ומערב את הלומד, מספק הזדמנויות למידה משמעותיות ומאפשר שיח בין המורה ללומד לגבי ההישגים שלו ומאפשר הערכת הישגים של יחידים ושל קבוצות. למידה חווייתית-התנסותית.

מדינת ישראל
 משרד התינוך
 המזכירות הפדגוגית
 אגף א' לפיתוח פדגוגי

מרכיבי התוכנית	תיאור
	<ul style="list-style-type: none"> • סדר קדימויות : נושאי ליבה, נושאי הרחבה, העמקה והעשרה המאפשרים למורה וללומד בחירה לפי עניין אישי, יכולות וכישורים אישיים. סביבה לימודית עשירה בחומרי למידה הנותנים מענה לסגנונות למידה שונים ומאפשרים למידה משמעותית, פעלתנית, התנסותית וחוויתית.
<p>ב. ארגון התכנים והנושאים</p> <p>1. מטרות כלליות להוראת הנושאים</p>	<ul style="list-style-type: none"> • המטרות הכלליות נגזרות ממטרת-העל ומתייחסות להיבטים השונים : ידע והבנה בתחום התוכן, יכולות, ערכים, תפיסות עולם, מיומנויות ואסטרטגיות חשיבה • פירוט המטרות הכלליות : <ul style="list-style-type: none"> - מטרות ההכרה וההבנה של תחום דעת (מהו רוצים שהתלמידים ידעו ויבינו בתחום הדעת). - מטרות המתייחסות למיומנויות למידה וחשיבה. - מטרות המתייחסות לכישורים חברתיים, מטרות המתייחסות לערכים וכדומה.
<p>2. מפרט התכנים והקצאת השעות</p>	<p>חלק זה יכלול :</p> <p>הצגה של מבנה התכנית פרקי (נושאי) חובה ובחירה ואת הקצאת השעות. מומלץ לצרף תרשים זרימה במסמך מתקשב חלק זה יהיה אינטראקטיבי.</p> <ul style="list-style-type: none"> • מפרט התכנים לפי נושאים, לכל נושא יוצג מפרט התכנים הייחודי לו ויכלול : <ul style="list-style-type: none"> - מושגים ורעיונות מרכזיים. - יסודות מארגנים של הפרקים והנושאים (ארגון החומר סביב יסוד/רעיון המשמש לו מרכז, מוקד או ציר) ועקרונות הבחירה בנושאים לבחירה.

נספח 3

מתווה לתכנית לימודים בין-תחומית ללמידה משמעותית

(פורום ממוני ת"ל, אגף א' לפיתוח פדגוגי)

מבוא

מסמך זה מהווה מתווה לפיתוח תכנית לימודים בין תחומית בהתאם לתכנית הלאומית ללמידה משמעותית. המתווה כולל רציונל, יסודות מארגניים, כלים למורים לדרכי הוראה-למידה ודרכי הערכה מגוונת, וכן דוגמה יישומית להערכה של למידה משמעותית.

רציונל

תכנית בין-תחומית יוצרת הקשרים בין תחומי דעת ותחומי מיומנויות שונים, ובכך תורמת ללמידה מעמיקה, מגוונת, מרחיבת אופקים ומשמעותית ללומדים. למידה משמעותית היא למידה היוצרת מגע בין ה"חומר" הנלמד לעולמו הפנימי של התלמיד. למידה כזו יכולה לעורר אצל הלומדים חוויה רגשית: התפעלות, תחושת עניין ותובנות. למידה משמעותית מעודדת סקרנות וביטוי של האני האישי, היא מביאה ללמידה פעילה, ללמידה שהיא רלוונטית לחייהם של התלמידים, למעורבות, לתחושת גילוי, ליצירתיות, לאחריות ולחשיבה ביקורתית. המתווה המוצע כאן שם את התלמידים במרכז ומבטא גישה הוליסטית: ראיית הילד כשלם מבחינה פיסית, קוגניטיבית, רגשית, חברתית וערכית. הן משלבות בין רכישת ידע בתחומי דעת שונים לבין בירור תפיסות, עמדות, רגשות וערכים של סובלנות וכבוד הדדי. הוא נותן ביטוי לתחומי ידע ולמיומנויות המאה ה-21, ותרומתו בין היתר להרחבת אופקיהם של התלמידים ולהעלאת רמת ההתפתחות הפוטנציאלית שלהם. הוא מאפשר לכל השותפים במערכת החינוך לחוש שיש להם מרחב אוטונומי, מקום לביטוי עצמי ויכולת לבחור תוכני לימוד מגוונים, רלוונטיים ומשמעותיים.

יסודות מארגניים

- ✓ **רלוונטיות** – התכנית מותאמת לעולמם של הלומדים ולסוגיות המעסיקות אותם.
- ✓ **מעורבות** – הלומדים פעילים מתוך סקרנות ומוטיבציה, מגלים מעורבות ויכולים ליישם את הנלמד בחיי היום יום שלהם.
- ✓ **ערכים** – התכנית מחוברת לעולם התרבותי הערכי המוסרי של הלומדים.

מדינת ישראל
משרד התיכונן
המזכירות הפדגוגית
אגף א' לפיתוח פדגוגי

- ✓ **פיתוח חשיבה** – התכנית מטפחת מיומנויות חשיבה מסדר גבוה ומאפשרת התייחסות רבת ממדים מזוויות ראייה שונות לתחומי הדעת השונים.
- ✓ **אוטונומיה** – פיתוח איכויות אישיות של לומד עצמאי העושה בחירות, יוזם ומאמין ביכולותיו.
- ✓ **הכרה בשונות** – התכנית נותנת מענה להטרוגניות של התלמידים מבחינת תחומי עניין, סגנונות חשיבה, סגנונות למידה והתפתחות רגשית.
- ✓ **ריבוי אינטליגנציות** – שילוב בין תחומי ידע שונים נותן מקום לקולות שונים, ולביטויים של פרטים כולל אלה של המורים ושל התלמידים.
- ✓ **גיוון** – שילוב מיומנויות ותחומי ידע שונים מגוון את תהליכי ההוראה הלמידה וההערכה ומזמן הרחבת אופקים ומיצוי הפוטנציאל האישי.

הצעות לדרכי הוראה-למידה של התכנית:

- ♦ למידה חווייתית דרך משחק
- ♦ למידה פעילה דרך התנסות ותרגול
- ♦ למידה דרך גילוי וחקר
- ♦ שימוש בכלים מתוקשבים
- ♦ למידה חוץ כיתתית
- ♦ עבודה בקבוצות על פרויקטים משותפים
- ♦ לימוד בחברותא
- ♦ סדנאות יצירה

מגוון דרכי הערכה:

ההערכה היא רב כיוונית ומתייחסת לתפקוד התלמידים בתחומים של הישגים, רגש, חיברות וערכים. ההערכה מורכבת מהערכה מעצבת (תהליכית) ומהערכה מסכמת:

הערכה מעצבת: קביעת תחנות מסוימות במהלך השנה שבהן הלומד או קבוצת הלומדים יידרשו להציג תוצרי ביניים לקראת התוצר הסופי בסוף השנה. הערכה זו תסייע למורים ולתלמידים להעריך התקדמות, לבצע רפלקציה וביקורת ולהגדיר משימות ויעדים נוספים תוך כדי למידה כדי להגיע לתוצר המוגמר.

הערכה מסכמת: הצגת התוצר הסופי מלווה בהנמקות ותיעוד התהליך שהתלמידים עברו מבחינת התובנות והרגש.

ההערכה סובבת סביב כמה צירים מרכזיים:

- ♦ הערכה עצמית של התלמיד (רפלקציה)
- ♦ הערכת עמיתים (החברים לכיתה)
- ♦ הערכת המורה את התלמיד (ללא מתן ציון מספרי)

מדינת ישראל
משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף א' לפיתוח פדגוגי

♦ הערכת התלמיד את המורה

הצעות לכלי הערכה

- ✓ דיאלוג
- ✓ מטלות ביצוע אותנטיות ורלוונטיות
- ✓ פרזנטציות
- ✓ עבודות חקר
- ✓ שאלונים (לאורך השנה) הבודקים הישגים בתחום הרגש (מודעות, הפנמה והזדהות)
- ✓ תלקיט (פורטפוליו)

כלי הערכה אלה עתידים לספק חוויה של הנאה והצלחה, בכך שהם מעודדים מוטיבציה, אחריות ועצמאות ותורמים להרחבת עולם הידע וללמידה משמעותית ועמוקה.